

Det færøske sprogs mærkelige overlevelse

JØRGEN RISCHÉL

1. Indledning: norrønt og færøsk

At der tales færøsk på Færøerne i dag, er ingenlunde en selvfølgelighed. For to hundrede år siden var brugen af færøsk i dagligdagen – i hvert fald i Tórshavn – stærkt truet af den danske dominans. I nationalliberalismens tid var der i Danmark en stærk politisk uvilje mod overhovedet at anerkende færøsk som et sprog for sig, og det er først langt op i dette århundrede at færøsk har fået fuldgyldig status som øernes sprog. Den dag i dag overser man ofte færøsk når man taler om *de nordiske sprog*, bl.a. af den simple grund at Færøerne er en del af det danske rigsfællesskab; der er sikkert mange der helt ureflekteret forestiller sig færøsk som en (ganske vist ret mærkelig) »dansk dialekt«.

For at vurdere det færøske sprogs historiske situation er det næsten nødvendigt først at tage et hastigt vue over alle de nordiske sprog under ét fra oldtid til nutid.

Danmark, Norge og Sverige udgjorde (bortset fra de nordligste områder) en geografisk og sproglig enhed i den sene jernalder. Med vikingetidens ekspansioner bredte det fællesnordiske sprog sig både østover og vestover. I øst gik togterne til Rusland. I vest koloniseredes Nordatlanten; de mest omtalte norske landnamsfærder gik til Island og senere også Grønland. Ikke mindre kendt er vikingetidens sejladser til England, de togter der er baggrunden for Danelagen og for den stærke danske indflydelse på det engelske sprog.

Men også øgrupperne mellem Island og England blev beboet af nordboer og fik nordisk sprog: Orkney-øerne, Shetland og Færøerne.

Ligesom på Island var det nordmænd der slog sig ned på disse øer, der indtil da kun pletvis og lejlighedsvis havde været beboet (af pikter og af irske munke). Det blev dermed den vestnordiske (norrøne) sprogform der fra begyndelsen af kom til at herske her.

Op igennem middelalderen blev der mere forskel på (vest)norsk og dansk og svensk, således at det herefter ikke kun gav politisk, men også rent sproglig mening at tale om tre forskellige nordiske sprog. Men forskellene blev ved med at være forholdsvis små, og det har noget at gøre med at disse sprogområder igennem tiden var geografisk og politisk i tæt kontakt med hinanden. Mange af de sproglige udviklinger der skete fra vikingetiden til nutiden, var fælles udviklinger: de tre sprog bevægede sig under ét væk fra det gamle nordiske sprog, fx skete der delvis de samme forenklinger af bøjningssystemet i de tre sprog, i hvert fald i deres officielle (ikke-dialektale) skikkelse. Således er vi i dag i den situation at substantiver hverken i norsk, i svensk eller i dansk bøjes efter det gamle system med fire kasus (som i oldnordisk og i tysk), men kun har to kasus: nominativ og genitiv (såvel i ental, fx *hest*, *hests*, som i flertal, fx *heste*, *hestes*).

Hvad skete der så i Nordatlanten? Her deltog sprogene ikke i nær samme grad i fælles sprogforandringer som tilfældet var i det centrale og sydsandinaviske område (Norge, Sverige og Danmark). Især det islandske sprog har op igennem historien været præget af en meget stor konservatisme hvad angår de norrøne træk i lydsystemet og ganske særligt i grammatikken (fx fire kasus i ental: *hestr*, *hest*, *hesti*, *hests* og i flertal: *hestar*, *hesta*, *hestum*, *hesta* præcis som i oldnordisk).

Hvad der skete inden for de sydligste øgrupper: Shetland og Orkney-øerne i middelalderens løb, véd vi desværre meget lidt om, for det meste af det sparsomme sproglige materiale vi kender, er kun ca. 100 år gammelt. Øerne blev gradvis kulturelt isoleret fra Norge, og det nordiske sprog (norn) på øerne blev totalt isoleret da områderne i 1469 fra dansk side blev pantsat til den skotske konge (et pant der som bekendt aldrig blev indløst). Sproget er nu helt uddødt begge steder. Sprogrester der omkring begyndelsen af vort århundrede blev indsamlet af færingen Jakob Jakobsen, viser sprogformer der på nogle punkter har klart sydvestnorske træk; men fordi sproget på det tidspunkt forlængst var gået i

Det færøske sprog

opløsning, er det svært at afgøre i hvor høj grad der var bevaret gamle træk i grammatikken lige som i islandsk og færøsk.

Færøerne ligger ikke så langt nord for Shetlandsøerne og kunne i og for sig have haft samme kulturelle og politiske skæbne som de andre øgrupper. Men det kom til at gå anderledes, og i dag lever sproget her i bedste velgående.

Det er ellers ikke fordi det færøske sprog har haft gode betingelser for at overleve. I middelalderen blev den færøske variant af det norrøne sprog nok i et vist omfang brugt i skrift (og med meget få og små afvigelser fra den måde man skrev på i Norge); men med reformations-tidens indførelse af dansk i kirken og med dansk som administrations-sprog ophørte denne skriftsproglige tradition fuldstændig. Vi ser dog spor af færøsk udtale i skriftformerne i kilder fra den tid (således i de ældste færøske jordebøger fra 1584).

2. Færøsk som talesprog: nedgangstiden

Især fra sidste halvdel af det 17. århundrede anføres færøske ord i betydeligt omfang i skriftlige kilder, og kilderne er gode nok til at vi kan se at færøsk skilte sig markant ud som et selvstændigt sprog, samtidig med at sproget nu var reduceret til mundtligt almuesprog eller »dialekt«. Sprogprøverne i færingen Thomas Tarnovius' *Ferøers Beskrivelser* fra 1669 (håndskriftet er udgivet 1950 af Håkon Hamre) er ortografisk forvanskede og leksikalsk ret opblandede med dansk, men pletvis er det særdeles godt færøsk, som i følgende passage fra brudgommens tale ved et bryllup hvor forskellen mellem den færøske tekst og den danske parafrase er markant:

... Gud giefvi mar lucku oc got aar: mongum at giefva, oc faum at giælda ...

på dansk:

... derfor vil jeg bede Gud, at hand vil gifve mig lycke oc et lycksaligt aar: at ieg mae være gafvemild oc rund i mod alle ...

56.

Om deres falske brüge de klüde med knip
ringe omhring, süllesk de binde med et-
dort eller röt vilse, det fjelvs dem at staa
meget vel.

Men ellers brüge Lævetidsmændene vün-
de vide kvæfver, som gantse med gället
ere rjide, som ere smal oc store, oc staae
gantse stiffe om falsen. Oc det er en
gammel dragt der i Ærne.

17. CAP:

Om Qvinderis Dract paa
Færøer.

Ligesom mændene gafve deres værdelid
dract, saa gafve oc Qvinderne.

Udi de fæa deres fofvider brüge, vöde
vünde gæver som staae ud frae fofvide
öfventil, men tot til fofvedet keden till
oc fövö dennem til frae Holland.

Qvinderne brüge oc saa gemænlige vöve
ke, süllesk öfven til om falsen ere rjide
med vöfoc blat gib en vel træfinger
bræd, oc samme vöm er rjiet paa en
værdelid maade.

Tarnovius' Færøbeskrivelse fra 1660erne. Denne side handler om færingeres traditionelle klædedragt.

Det færøske sprog

(mere ordret betyder det »Gud give mig lykke og godt år: mange at give og få at betale«, med nutidig færøsk retskrivning: *Gud gevi mær lukku og gott ár: mongum at geva og fáum at gjalda*). Resten af talen er dog mere blandet, hvad sproget angår.

I Lucas Debes' Færøbeskrivelse: *Færoæ et Færoa Reserata* fra 1673 (genudgivet ved Jørgen Rischel 1963) optræder der mængder af færøske navne på fugle og dyr m.v.; men den eneste sammenhængende sprogsprøve han giver (nemlig oldermandens skåltale ved Lagtingsmødets afslutning), er langt mere fordansket end den ovenfor citerede sprogsprøve hos Tarnovius.

Man kan grunde over hvorfor især Debes gav de færøske sprogsprøver et så dansk præg. En mulig forklaring er at man i den særlige »sprogbrugssfære«: offentlige taler og ritualiseret sprogbrug som der her er tale om, brugte et blandingsprog som var forskelligt fra det egentlige færøske omgangssprog. – En anden mulighed man kunne tænke sig, er at de to forfattere ikke mestrede færøsk ordentligt; men det er næppe forklaringen, for Tarnovius var vokset op på Færøerne, og Debes' bog citerer så mange færøske ord at han i hvert fald må have haft et betydeligt kendskab til ordforrådet i sproget.

Den mest nærliggende forklaring er nok at det færøske præg på sprogsprøverne mest skal tjene som lokalkolorit. Begge forfattere skriver på dansk, men med visse færøske ord og ordformer som skal vise noget for lokalsproget karakteristisk. Det er ordforrådet og de særlige ordformer, fx dativbøjningen, der skal fortælle os at dette er færøsk (ligesom vi kender det fra kombinationen af et delvis norsk ordforråd med en stort set dansk retskrivning hos forfattere som Bjørnson og Ibsen). Selv om udtalen måske ville have været et mere karakteristisk træk, var det ikke den man hæftede sig ved, og det hænger nok sammen med det overordnede nationale sprogsyn. Færøsk taltes i det danske rige, og sproget var trods alt ikke mere afvigende fra dansk end at det noget håndfast kunne placeres som en – ganske vist meget særpræget – afart af rigets officielle sprog. Dermed kunne man også indordne færøsk under den danske retskrivning, som var fællesnævneren for alle de talte varianter. Man havde jo ikke nogen tradition eller overhovedet nogen særlig interesse for at skrive dialekter med lydskrift på den tid. Det var

tværtimod en styrke at de kunne reduceres til varianter af et fælles sprog.

Dette falder godt i tråd med Debes' ellers ret besynderlige omtale af sproget i kapitlet »Om Indbyggernis Qvaliteter«:

Deris Spraack er Norsk, dog udi disse Tjder meest Dansk,
dog hafve de endnu beholdne mange gamle Norske Ord, oc er
der ellers stoer Forskiel mellem deris Tale hos det Folck
som boer Norden i Landet, oc hos dem som boe udi
Suderøerne.

Det er jo ikke meget oplysende, selv om Debes både har tidsperspektivet og dialektvariationen med. Det der havde ændret sig fra den tid hvor man brugte »Norsk« til Debes' egen tid med »meest Dansk«, var måske i virkeligheden ikke så meget selve den færøske sprogform som *anvendelsen* af sproget og dets status. Ligesom i Norge havde det norrøne sprog ganske vist overlevet som lokalt talesprog, men det var ophørt med at være kirke- og administrationssprog. Ydermere kan man forestille sig at selve det at norsk ikke længere var officielt skriftsprog med tilhørende dialekter, men blev indordnet under dansk, betød at det blev mindre naturligt at omtale færøsk som en slags norsk; færøsk blev lige som alle former for norsk reduceret til at være dialekt i forhold til det fælles danske skriftsprog (islandsk derimod bevarede en særstilling med den ubrudte tradition som litterært sprog). Det er iøvrigt en opfattelse som har været gældende helt til vor tid.

Det forhindrer ikke at der allerede i 1600-tallet kan have været en del sprogblending på Færøerne. Det var i hvert fald tilfældet 100 år senere. Den lærde færing Jens Chr. Svabo (der skal omtales nærmere nedenfor) skriver i 1773 (i fortalen til ordbogshåndskriftet Ny kgl. Saml. 1952, 4to) at sproget havde vansmægtet så meget at man nu ikke godt kunne sige at folket talte norsk længere. Han peger rigtigt på at indførelsen af dansk i kirken og i retsvæsenet har haft en del af skylden. Som en anden grund nævner han at der ikke eksisterede færøksproget læsestof til de lange vinteraftener; man måtte ty til danske historier (dette i skarp modsætning til den livskraftige tradition for læsning af sagaer i Island). Svabo

Det færøske sprog

har også noget interessant at sige om sprogbrugen i kommunikationen mellem færingers og danskere som en kilde til sproglig fordærvelse. Han er inde på at de dansksprogede præster fra reformationen af var et problem, også når det gjaldt omgangssproget: når en bonde skulle tale med præsten, »stammede« han det danske efter for at gøre sig forstået. Tilstedeværelsen af danskere med større eller mindre beherskelse af færøsk betød på Svabos egen tid det at sprogene blandes på forskellige måder af folk med forskelligt sprogligt udgangspunkt:

... hine hører man da at tale halv dansk, naar de tale færøesk, og disse halv færøesk, naar de skal tale dansk; og ved begge disse har det Færøeske tabt meget.

Fra Svabos egen hånd har vi fra 1770erne og senere omsider en grundig og videnskabeligt tilfredsstillende dokumentation af det færøske sprogs ordforråd og udtale (og i et vist omfang grammatik). Som smagsprøve kan vi tage en lille sprogpøve fra 1783, der skulle illustrere hvorledes sproget taltes af menigmand, og som samtidig også skulle vise »hvor meget det har dalet fra sin gamle Reenhed«; som kontrast vedføjede Svabo en islandsk oversættelse. Sprogprøven begynder således (her af typografiske grunde gengivet uden den vinkelbue over *ea* og *eu* som Svabo brugte for at betegne at der var tale om diftonger):

Færøesk: Geuan Morgun! Gud signi tee! kveat eru Ørindi tujni so tujlja aa Modni? Ee atli mear til Ûtireurar; Kvussu eer Vegri?

Islandsk: Góðann morgun! blessi þig Gud. hver eru erindi þín svo tíðliga (tímanliga) at morgni? eg ætla mer til útróðrar. Hversu er vedrit?

Dansk: God Morgen! Gud velsigne Dig! Hvad er dit Ærende saa tidlig i Dag? Jeg tænker paa at tage paa Fiskerie. Hvordan er Vejret?

Det færøske sprogs virkelige skæbnestund var netop Svabos tid: slutningen af det attende århundrede og begyndelsen af det nittende. På den

tid, lige før romantikkens indtog i Norden, var også islandsk og norsk i en kritisk situation.

Svabo er den store færøske forsker og kulturpersonlighed i hele denne periode. Han er i nutiden mest kendt for sine *Indberetninger indhentede paa en Allernaadigst befalet Reise i Færøe i Aarene 1781 og 1782* (først udgivet i dette århundrede v. N. Djurhuus, 1959; Svabos forskning er i sin helhed behandlet detaljeret af Christian Matras i *Svabos færøske Visehaandskrifter*, 1939). I *Indberetninger* skriver Svabo kortfattet om det færøske sprog. Han fastslår at færøsk oprindeligt har været »det oprigtige gamle Nordiske«, men at det »har saaledes igjennem Tiden udartet, ved Omgang med fremmede, og ved Forsømmelse at skrive i Sproget, at det gamle Sprog nu er næsten uigjenkjendeligt«. Blandt de fire dialekter (Mundarter) som han skelner inden for færøsk, er »Den *Thorshavnske*, som er (og bør saa være) den mest fordervede.«

Svabo så sprogforandringen som en sproglig degeneration, og han var meget kontant i sin holdning til sprogpolitik, al den stund han – som det var helt naturligt i den givne situation – betragtede dansk som hovedsproget: det forstås af alle, »siden de lære deres Kristendom paa Dansk, og samme Sprog bruges ved Gudstjenesten og i Rettene. Mange tale det og temmelig got«. Han så to løsninger på situationen med det færøske sprog, »saa fordervet, som det nu befindes«. Den ene vej var,

... at bringe det til sin første Reenhed, bringe de gamle manglende nordiske Ord tilbage; udrydde de nye og fordervede, give Sproget, om ikke en nye udtale, saa dog altid en nye Orthographie ...

men det ville efter Svabos mening kræve mange »rejser« igennem de islandske håndskrifter og støde på næsten uoverkommelige hindringer. (Man må her indskyde at Svabo med »en ny ortografi« næppe sigter til de lyd nære skrivemåder han selv havde brugt i sine sprogprøver; stavemåderne dér var iflg. Svabo selv baseret på bogstavernes *danske* udtale, underforstået: ikke på ordenes *norrøne* stavemåde.) Svabo går derfor ind for en alternativ løsning:

Sr SÚ

113

Sroo plus: af fræa.
 Srottra subst. foem. Srogna, len.
 Srottritur ^{ligo.} adj. Srognað, þam þum
 klættur i and siglat, lenti,
 ginovius.
 Súbbi subst. masc. Endrager, frae.
 Súdator.
 Súdlur adj. masc. súðl foem. súðl. neit.
 Súðl, plenius it. b. þ. þ. þ.
 Súðl, ebrius.
 Súglur subst. masc. Súgh, avio
 Súggjirði subst. masc. Súnnh, Gos.
 Sújl ^{lis.} subst. foem. Sújl. lima.
 Sújla verb. act. Sújla, lima þere.
 Sújlast verb. neut. þess miðflar,
 sújnt, súnt rht. þ. þ.
 Sújnt, re quadam non
 contentum esse.
 Sújlugreasi subst. masc. mi þam
 þ. þ. þ. þ. þ. þ. þ. þ. þ.
 non contentus.
 Sújmur adj. masc. Súm, súbilis,
 Sújra card. Súm equatior.
 Sújra verb. act. Súm, Súm rht. þ. þ.
 dere.

Svabos omfattende og sirligt renskrevne ordbog fra 1773 er det ældste leksikografiske arbejde om færøsk.

Jørgen Rischel

Langt fornuftigere forekom det mig, om man her vilde stræbe at befordre det danske Sprogs Indførsel i den Reenhed, som det i sildigere Tider har erholdt, og for Eftertiden endvidre vil erholde.

Næsten ti år tidligere, i fortalen til et ordbogsmanuskript fra 1773 (jfr. nedenfor) havde Svabo udtrykt sig endnu mere direkte: det ville være en langt større fuldkommenhed, om kolonien, så længe den med Danmark tilbeder en og samme Gud, knæler for en og samme konge, også talte med samme tunge, og Svabo fremhæver det ønskelige i at

Borgeren, ihvor han end kom hen, altid kunde tale med sin Medborgere, og at det Sprog, som taltes i Hiertet af Hoved-Staten, blev med samme Reenhed talt i alle Afkroge og de yderste Grændser af Riget.

Her er ikke nogen minoritetspolitisk oprørstrang; det er (i smukkeste pagt med tiden) dels rationel tænkning og dels loyalitet over for statsmagten der præger argumentationen. Dette var alternativet, når slaget efter Svabos mening var tabt for det norrøne sprogs overlevering på Færøerne.

Man kan måske undre sig over at dansk, som af samtlige nordiske sprog var det der havde forandret sig allerlængst væk fra oldnordisk, og hvis ordforråd havde været under meget stærk påvirkning først fra nedertysk og senere fra højtysk, for den islandsckyndige færing Svabo kunne fremstå som »rent«. Man må her bemærke at dansk skriftsprog netop på det tidspunkt havde fået prestige efter tidligere tiders dominans af tysk, fransk og latin som de toneangivende sprog i de højere og de lærde cirkler. Man havde op igennem 1700-tallet med den dansksprogede litterære indsats fra først Holbergs, senere Sneedorffs side (*Den patriotiske Tilskuer*) oplevet udviklingen af et nuanceret og fuldt brugeligt nationalsprog, en sprogpolitisk indsats der netop i Svabos ungdomstid havde hævet dansken op i samme sfære som fransk og tysk (omend det nye nationalsprog stod i betydelig gæld til begge disse to europæiske hovedsprog).

Det færøske sprog

Svabo begyndte allerede i 1770'erne at nedtegne færøske folkeviser (kvæder, som der er lang tradition for at kalde dem med en fordanskning af det norrøne og færøske *kvæði*). Hans største bedrift fra sprogligt synspunkt er dog udarbejdelsen af en stor færøsk-latinsk-dansk ordbog (med islandske parallelord). Det er forskningshistorisk et tragisk projekt: Svabo skrev det ene ordbogshåndskrift efter det andet; han måtte tilsyneladende starte forfra hver gang (ud fra det råmateriale, han havde), og håndskrifterne havnede efterhånden i forskellige samlinger uden at noget af dem nogensinde blev trykt i hans tid (en samlet udgave blev besørget af Christian Matras i 1966). Ordbogsarbejdet er en meget imponerende forskningsbedrift; men det fik desværre ikke den store betydning for sprogets situation i riget. Derimod fik Svabos arbejde med færøsk betydning som materiale for senere forskere, deriblandt ikke mindst Rasmus Rask.

3. Færøsk bliver et skriftsprog

Nationalromantikken fremkomst betød en kovending med hensyn til synet på folkesprogene og dialekterne, som kultureliten af forfattere og videnskabsmænd nu begyndte at dyrke på grund af disse sprogformers (formodede) oprindelighed og ufordærvethed. Sprogforskeren Rasmus Rask trådte allerede i det andet årti af det 19. århundrede frem som bannerfører for især islandsk, men også med stor interesse for færøsk og såmænd for barndomsdialekten fynsk. Norge fik sin målrejsning med Ivar Aasen, der skabte landsmålet (forstadiet til nynorsk) som en skriftsproglig fællesnævner for de vestnorske dialekter. I 1848 udgav Aasen på Det Norske Videnskabernes Selskabs bekostning *Det norske Folkesprogs Grammatik*, der efterfulgtes af en ordbog i 1850. Ved samme tid udgav Chr. Molbech sit *Dansk Dialect-Lexikon*, og hvad angik det islandske sprog, var der forlængst en særdeles livlig litterær og filologisk aktivitet.

Det var altså et gunstigt tidspunkt for også at skabe en bredere interesse for færøsk. Efter Svabo havde både præster og forskellige færøske bønder optegnet færøske viser, og der kom endda så tidligt som 1822 en viseudgave baseret på Svabos retskrivning (H.C. Lyngbye:

Færøiske Qvæder om Sigurd Fofnersbane og Hans Æt, udgivet i Randers). Præsten J.H. Schrøter tog også et mere radikalt initiativ ved omtrent samtidig at udgive en oversættelse af Matthæusevangeliet (*Evangelium Sankta Matthæussa, aa Førisk o Dansk*, Randers 1823), selv om kirkesproget på Færøerne var og i lang tid fremover vedblev at være dansk. Men der var ved den tid uenighed om hvilke principper man fremover burde bruge når man skrev færøsk; især tog den sprogligt meget engagerede færing J. Nolsøe afstand fra Svabos retskrivning.

Man valgte (med tidens førende sprogforsker, Rasmus Rasks bistand) et kompromis mellem det lyd nære retskrivningsprincip som Svabo havde brugt, og en anden radikal mulighed: at give det færøske skriftsprog en etymologisk retskrivning og dermed et norrønt udseende. Den resulterende kompromis-retskrivning der blev brugt i C.C. Rafns udgave af *Færingesaga* (1832), fik imidlertid ikke nogen lang levetid. Allerede i 1846 skabtes den nugældende færøske retskrivning af en ung mand der var født og opvokset på Færøerne: den navnkundige senere provst V.U. Hammershaimb. Hermed var vejen banet for det store gennembrud for sprogets litterære anerkendelse.

Hammershaimb fik i 1847-48 mulighed for at foretage en studierejse på øerne. Hans meddelelser fra denne rejse blev trykt i Det kongelige nordiske Oldskrift-Selskabs årsberetning for 1849 i *Antiquarisk Tidsskrift* 1852. I samme bind (der dækker Oldskriftselskabets årsberetninger for 1849-50-51) blev der udgivet et betydeligt antal færøske viser, sagn, ordsprog, børnesange og remser med dansk oversættelse eller indholdsoversigt. Det er værd at bemærke at det færøske materiale her for første gang fik en fremtrædende plads, og det endda med et af de fornemste lærde selskaber i ryggen og med en særdeles iøjnefaldende placering ind imellem beretninger om vigtige arkæologiske fund, om norrønt materiale og andet lignende. Det færøske sprog og den dermed sammenhørende åndelige tradition fik hermed i hvert fald en identitet som et interessant antikvarisk fænomen.

Det for eftertiden allervigtigste var at Hammershaimb her lancerede sin egen færøske retskrivning der – i skarp modsætning til Svabos og Schrøters måder at skrive sproget på – gav skriftligt færøsk et umiskendeligt islandsk præg og dermed understregede sprogets rodfæstet-

Det færøske sprog

Daguerreotypi af V.U. Hammershaimb fra ungdomsårene,
da han skabte det færøske skriftsprog.

hed i det gamle norrøne sprog (noget der næppe kan have været udgiverne af *Antiquarisk Tidsskrift* ukært). Den sprogdragt hvori vi møder disse tekster omkring 1850, er næsten uændret den retskrivning der gælder for sproget den dag i dag.

Netop ved den tid var det et prekært anliggende om færøsk skulle anerkendes som selvstændigt sprog. Ved stænderforsamlingen i Roskilde fastholdt man det videnskabeligt usaglige, men politisk forståelige synspunkt at færøsk er en dansk dialekt. Denne danske holdning fik den unge Svend Grundtvig (søn af Nikolaj Frederik Severin, der jo iøvrigt

var medlem af stænderforsamlingen) til – under patronymet S. Frederiksen – at skrive et polemisk skrift med den ikke mindst på det tidspunkt yderst provokerende titel: *Dansken paa Færøerne – Sidestykke til Tysken i Slesvig*. Det blev bemærket, omend det i første omgang ikke hjalp meget på sprogets stilling i riget. Samme Svend Grundtvig gjorde også senere en betydningsfuld indsats for færøsk ved sammen med Jørgen Bloch at samle alt det tilgængelige færøske folkevisestof til en monumental, håndskrevet bindrække *Corpus Carminum Færoensium* (først udgivet langt op i dette århundrede ved Christian Matras og Napoleon Djurhuus) og desuden ved at tilvejebringe en stor ordsamling over færøsk.

Fra midten af det 19. århundrede gik det i øvrigt yderligere ned ad bakke med det færøske sprogs stilling på grund af den forstærkede fordanskning som fulgte med den danske tvangsskolelovs indførelse. Alligevel skulle det vise sig at det ikke var for sent at redde sproget.

4. Omkring »Færøsk Anthologi«

Den næste store milepæl i det færøske sprogs historie er udgivelsen af Hammershaimbs *Færøsk Anthologi* i 1891. Det var nu Carlsbergfondet der trådte til og dermed også understregede udgivelsens videnskabelige status. Teksterne er dels af samme art som dem han havde publiceret i *Antiquarisk Tidsskrift* fyrré år tidligere, dels nogle små prosastykker som han selv havde forfattet, og som beskriver færingerenes dagligliv, samt nogle småprøver på bibelske tekster i forskellige færingers oversættelse. Men nu er der omsider kommet en egentlig redegørelse for sproget til: en sproglære ved Hammershaimb selv, en ordbog udarbejdet af den færøske student Jakob Jakobsen, og endelig nogle dialektprøver i lydskrift udarbejdet af Jakob Jakobsen, bistået af to af vore førende danske sprogforskere: Otto Jespersen og Vilhelm Thomsen. Arbejdet kunne altså ikke være i bedre hænder, og Hammershaimb og Jakobsen havde nu omsider realiseret et program for færøsk som lignede Aasens nynorske program.

Jakob Jakobsen havde ligesom tidligere Hammershaimb og endnu tidligere Svabo haft stipendium til en længere studierejse på Færøerne,

Det færøske sprog

og han havde her arbejdet med indsamling af sprogligt materiale. De resultater vi ser i antologien, blev af helt skelsættende betydning for sprogets fremtid. Som »Dr. Jakobsen« blev han hundrede år efter Svabo kendt på øerne som færingernes lærde sproggransker. Hans arbejder om færøsk sprog efter antologien blev dog ikke særlig omfangsrige, idet han kastede sig over det store projekt at indsamle sprogresterne af det forlængst uddøende nordiske sprog norn på Orkney-øerne og Shetland. De værker, han nåede at udgive om først og fremmest Shetlands-norn (han døde fra sine ordsamlinger fra Orkney), gjorde ham internationalt berømt i sprogvidenskabelige kredse.

På hjemmefronten tog Jakob Jakobsen allerede i sin ungdom fat på et meget kontroversielt emne: skal den færøske retskrivning virkelig være så arkaiserende som Hammershaimb havde valgt at lave den? Jakobsen havde så tidligt som i 1889 – altså kort før udgivelsen af *Færøsk Anthologi* – skrevet en bemærkelsesværdig, i videnskabelig henseende fremragende og samtidig letlæselig opsats »Nogle ord om Færøsk, samt et Forslag til en ny færøsk Retskrivning« (i ugebladet *Dimmalætting*, genudgivet i Jakob Jakobsen: *Greinir og Ritgerðir*, 1957), og han havde her om Hammershaimbs retskrivning udtalt at »den var sikkerlig genial, om end næppe i Længden praktisk«. For færøsk gjaldt det ifølge Jakobsen at

dér maa *alt skabes fra nyt af*, og i saa Fald *begynder* man ikke med at gjøre Kløften mellem det talte og det skrevne Sprog saa bred og dyb som muligt. Færøsk har jo aldrig før været lært systematisk, og det er forholdsvis faa, som bruge eller ere i Stand til at bruge den normaliserede Skrivemaade.

Jakobsen fremhævede hensynet til *barnets tarv*, og han fremkom i den nævnte opsats med nogle velbegrundede forslag til forenkling af retskrivningen hvorved den blev bragt tættere på udtalen; disse forslag var – efter hvad han selv oplyser – udarbejdet i samarbejde med en skolelærer (Daniel Larsen) der arbejdede for modersmålsundervisning for færøske børn, og den havde været konfereret med derværende sproglige autoriteter. Det var altså »ikke noget i Hast opført Korthus«.

Alligevel ser vi få år efter Jakobsen bruge en på nogle punkter afvigende, omend ligeledes meget lydret ortografi i manuskriptet til en indledning til et nyt tidsskrift (den lille opsats »Inngangsor« fra 1893, ligeledes udgivet i *Greinir og Ritgerðir*). Det fører for vidt her at analysere forholdet mellem de to løsninger nærmere; kun et par (hver på sin måde interessante) forskelle skal nævnes: (1) Diftonglyden [uy] der repræsenterer et sammenfald mellem norrønt *í* og *ý*, skrives *y* i retskrivningen af 1889, men i 1893 vælger Jakobsen i stedet skrivemåden *í* (Hammershaimb skrev *í* eller *ý*, alt efter ordets sproghistoriske oprindelse: *níggju* 'ni', men *nýggjur* 'ny'). (2) Diftonglyden [ái] (af norrønt *ey*) skrives *ái* i retskrivningen af 1889 (*áiggj* 'en ø'), men i 1893 går Jakobsen tilbage til den Hammershaimbske notation *oy* (altså *oyggj*).

Endnu et par år senere sad Jakob Jakobsen sammen med Hammershaimb og fem andre i en retskrivningskommission hvis afgørelse skulle ligge til grund for den færøske litterære forenings måde at skrive færøsk på. Den resulterende retskrivning var et kompromis mellem det etymologiske (sproghistoriske og grammatiske) princip og princippet om en lydner stavemåde; flere af de gode ideer fra Jakob Jakobsens tidligere bestræbelser er slået igennem her; men samtidig finder man nu – ligesom i Hammershaimbs næsten 50 år ældre retskrivning – bevarelse af (etymologisk) *ð* og *g* i ord som *brøðir* 'brødre', *høgur* 'høj', hvor den lydrette stavemåde ville være *brøjir*, *høvur*.

Jakob Jakobsen var i årene derefter loyal over for denne kompromisretskrivning, således i udgaven af *Færøske folkesagn og æventyr* (1898-1901). Den senere udvikling førte imidlertid til at Hammershaimbs oprindelige retskrivning alligevel fik overtaget.

Man havde på det tidspunkt for alvor en litterær virksomhed på færøsk; der blev udarbejdet læremidler til skolen (selv om dansk indtil videre vedblev at være skolesproget på Færøerne); man arbejdede med salmer og bibeloversættelser på færøsk (selv om dansk indtil videre vedblev at være kirkesproget på Færøerne). I en sådan situation har selve retskrivningen en stor symbolværdi, uanset om den fra rent funktionelt synspunkt er den bedste løsning eller ej. At blive ved med at eksperimentere med retskrivningen på et tidspunkt hvor det færøske sprog

Det færøske sprog

endnu en gang, som hundrede år tidligere, var i en kritisk fase, kunne formodentlig have betydet en skæbnesvanger svækkelse af hele sprogsagen.

Resultatet er da at Hammershaimbs 150 år gamle retskrivning er gældende den dag i dag. De argumenter for og imod som man kunne fremføre dengang, er fortsat gældende:

På den ene side er retskrivningen læservenlig: den holder i mange tilfælde ord ude fra hinanden der udtales ens (fx *veður* 'vejr' og *vegur* 'vej'), og den viser ofte den leksikalske og grammatiske sammenhæng mellem forskellige ordformer som ikke ville fremgå klart af en rent lydligt baseret retskrivning (ental og flertal af 'slået': *sligin* – *slignir* ser mere gennemskuelige ud i Hammershaimbs retskrivning end de ville gøre i deres lydrette form: *slijin* – *slidnir*). Retskrivningen er også neutral over for dialektforskelle, noget der ikke ville kunne opnås med en lydner retskrivning. Reglerne for hvordan bogstaverne udtales i forskellige forbindelser (ortoepi-reglerne), er faktisk ikke særlig svære, så det er ikke svært at lære at læse en tekst op hvis man kan tale færøsk, uanset hvilken dialekt man taler; på det punkt er færøsk retskrivning helt anderledes konsekvent i forhold til talesproget end den danske.

Hertil kommer at retskrivningen understreger forbindelsen til de øvrige nordiske sprog og gør skrevne færøske ord og tekster mere tilgængelige for ikke-færinger. Tekster på færøsk kan endda sommetider sprogligt have et udpræget fællesnordisk præg, som det gælder følgende vers fra visen om »Fru Margrethe«:

*Tað var frúgvín Margreta,
tók í kongins hand:
»Heilur og sælur, mín faðirbróðir,
nú eri eg komin í land!«*

med det tilhørende, smukke omkvæd

*Troðið nú lættliga dansin,
dagurin skín so fagurliga,
komin er hægst á sumarið.*

Her vil man – især med en smule kendskab til oldnordisk, islandsk eller nynorsk – kunne få fat på meningen uden ellers at kende noget til færøsk.

På den anden side er Hammershaimbs retskrivning sandt at sige ikke særlig imødekommende over for den der skal skrive sproget. Den vil uundgåeligt frembyde problemer hvadenten det drejer sig om en skoleelev der med færøsk som førstesprog skal lære at stave, eller om en person der med dansk eller andet udgangspunkt vil lære færøsk. Det er en retskrivning der indbyder til stavfejl, især fordi lydligt uforudsigelige stavemåder langtfra altid er gennemskuelige ud fra grammatikken men sommetider kun ud fra sproghistorien (det er således ofte svært at vide om et ord skal skrives med *i* eller *y*, *í* eller *ý*, sml. at M.A. Jacobsen & Chr. Matras: *Føroysk-donsk Orðabók* følger den norrøne stavemåde når ordbogen skelner mellem to nu enslydende og heller ikke betydningsmæssigt skarpt adskilte verber: *tína* med betydningen 'plukke, udtage enkeltvis' og *týna* med betydningen 'ødelægge, miste'). Den lille færing er dog nok også på det punkt noget bedre stillet end både han/hun og alle de øvrige indvånere i det danske rigsfællesskab er over for den danske retskrivnings endnu mere uregerlige luner.

Forskellen mellem en mere lydret og en mere traditionelt vestnordisk retskrivning for færøsk ses tydeligt hvis man tager et vers fra visen om Karl den Store og hans kæmper. Det handler i den version som Svabo giver, om Didrik af Bern og ser således ud (her stadig af typografiske grunde gengivet uden Svabos circumflex over *ea* og *eu*):

*Tujrikur situr uj sujni Borg
tealar ví sujnar Drangjir
Kvear viti tear mujn Oðurman
tea heavi Ee hugsa lajngji.
(Omkvæd:)
Hear vear lajkur
o hear vear troi,
hear veuru troðnar Organs Pujpur
midlun Jytland og Rujpur.*

Det færøske sprog

Omsat til Hammershaimbs ortografi kommer denne tekst til at se radikalt anderledes ud:

*Tíðrikur situr í síni borg,
talar við sínar dreingir:
»Hvar vitið tær mín ovurmann?
Tað havi eg hugsað leingi.«
Har var leikur,
og har varð troðið,
har vóru troðnar organspípur
millum Jútland og Rípur.*

Hvad der kan oversættes til:

Didrik sidder i sin borg,
taler med sine drenge (dvs. kæmper):
»Hvor véd I min overmand?
Det har jeg længe tænkt på.«
(Omkvæd:)
Der var leg,
og der blev trådt (dvs. danset),
dér blev orgelpiber trådt
mellem Jylland og Ribe(?!).

Selv om verset her blot skulle illustrere stadier i den færøske retskrivningshistorie, kan det samtidig bruges til at illustrere den store og meget spændende variation i den færøske folkevisoverlevering. I Hammershaimbs antologi gengives en version der – selv om den er senere overleveret end Svabos – har mere orden i sagerne. Her drejer visen (*Geipa táttur*) sig udtrykkeligt om »keisarin Karlamagnus« og »hans javningar tólv«, og verset lyder:

*Keisarin situr í gullstóli,
talar við sínar dreingir:
»Hvad vitið tær mín yvirmann?
tað havi eg hugsað leingi.«*

Jørgen Rischel

I denne version møder vi også et helt andet omkvæd:

*Ríða teir út av Fraklandi
við dýrum drós í saðil,
blás í hornið Ólivant í Runsival!*

der kan oversættes til:

De rider ud af Frankrig
med dyrebar kvinde i sadlen.
Blæs i hornet Olivant i Roncesvalles!

Dette har jo en umiskendelig sammenhæng med visens indhold, noget der ellers ofte slet ikke gælder omkvædene: omkvædet er fast inventar til den enkelte melodi og ikke nødvendigvis til den enkelte vise.

5. Sprogets konsolidering

Lad os efter denne digression vende tilbage til den færøske retskrivning som sådan. Alt i alt må man nok sige at det meget konservative ortografivalg som Hammershaimb traf midt i forrige århundrede, har været medvirkende til at færøsk også i skrift har kunnet gøre sig gældende op til nutiden, og endda i stadig stærkere grad.

Inden for de sidste 100 år har det færøske sprog gradvis tilkæmpet sig status som det fuldt anerkendte hovedsprog på øerne, og det er i dag det sprog der møder den besøgende i alle sammenhænge. Historien om disse 100 år handler om enkeltpersoners sprogpoltiske indsats i skole, kirke og administration og om spændingsforholdet mellem en mere puristisk indstilling til sprogbrugen (som i Island) og en mere liberal holdning til fremmed påvirkning på sproget i en moderne tid. Den nyeste historie handler også om hjemmestyreordning og om befolkningsstatistik. Det er ikke den historie der skal fortælles i denne lille artikel; vi har her beskæftiget os med de foregående kritiske perioder i det færøske sprogs historie. (For den nyere sprogpoltiske udviklings vedkommende kan der først og fremmest henvises til Petur Martin Rasmussens store bog

Det færøske sprog

Den færøske sprogrejsning – med særligt henblik på kampen om færøsk som kirkesprog – i national og partipolitisk belysning fra 1987.)

Man kan dog ikke undlade at nævne det for skriftsprogets udvikling helt afgørende forhold at der i dette århundrede er fremkommet en omfattende og værdifuld skønlitteratur på færøsk. Af de færøske forfattere har nogle været bønder, andre lokale skolelærere, andre igen centralt placerede, højtuddannede kulturpersonligheder. At sprogets skæbne var et centralt anliggende for mange, fremgår af en række digte der priser modersmålet, men ofte samtidig maner til kamp for at værne om det. Bonden Jógvan Dánialsson (»Kvívíks-Jógvan, 1843-1926) skriver om hvordan man i århundreder ikke hørte noget »gny« gennem det tågemørke der døde hjerterne og skjulte lien, og hvordan der blev glæde da omsider »dagen blåned«, og folket følte sin magt:

*Í fleiri ára hundrad
tað mangan mátti undra,
at einki hoyrdist gný;
tað tokumyrkrið svart
tá doyði mangt eitt hjarta
og fjaldi grøna líð.
Undur ei at fólkíð tá var fegið,
tá nú tók at blána fyri degi,
millum manna var tað mikil gleði,
fólkíð kendi nú til sína megi.*

Og han fortsætter med at opfordre enhver af landets sønner og døtre, fra smådreng til gammel bedstefar, til at rejse sig fra blokken de sidder på, og gå sammen: »lad os tage hinanden i hænderne, enhver der er kæk og duelig, vi skal ikke vrage modersmålet, men våge over det med åbne øjne!«:

Jørgen Rischel

- - - so reisið tykkum av stabba
frá pilti til gamlan abba
og gangið saman í lag!
Latum okkum hond i hendur taka,
hvør, sum reystur er og dugir nakað,
ei vit móðurmálið mugu vraka,
men yvir tí við opnum eygum vaka!

Ikke mindst Kvívíks-Jógvans samtidige Fríðrikur Petersen (1853-1917), skrev smukt og følt om modersmålet. Mere aggressivt gik kongsbonde Jóannes Patursson (1866-1946) til sagen i sit digt *Málstrev* om den sproglige arv fra forfædrene og om nutidens forpligtelse over for sproget, der »hårdt som stål randt af den norrøne tunge«. Han begynder med ligesom Jógvan at sige at tiden er kommet til at give hinanden håndslag til målets fremme, men allerede fra 2. vers udtrykker han sin fordommelse over for den sproglige påvirkning udefra: det er nu gået ilde med sproget – der er »udenlandsk« i hvert andet ord, hvad enten de siges af mænd eller kvinder. Er det ikke en skam, siger sprogrøgtereren (i tredje vers) at modersmålet skal fare så ilde, drives bort som en udtjent hund og helt gå til?:

Nú er tann stundin komin til handa
á hesum landi,
at vit skulu taka lógvatak saman
máli til frama.

Illa er nú við Føroya máli vordið;
annaðhvørt orðið,
ið nú berst á munninum av køllum og kvinnum
í útlenskum rennur.

Er tað ikke skomm at vart móðurmál kæra
so illa skal fara
og burtur rekast sum avdeyða hundur
og týnast so sundur?

Det færøske sprog

I resten af digtet maner han ikke kun til at stå vagt om sproget, men til at lade nordvestenvinden uddrive den udenlandske tale, så det sprog forfædrene skænkede deres efterkommere, genvinder sin klang.

6. Afslutning: færøsk i nutiden

I dag har det færøske sprog forlængst fået sin renæssance. Vi kan sproghistorisk slutte os til at forfædrenes sprog i sagatiden klang meget anderledes end det nutidige færøsk, ligesom det klang anderledes end både nutidigt islandsk og nutidigt vestnorsk. Men det færøske sprog er på én gang en videreførelse af det norrøne sprog og et levende sprog med et rigt og varieret ordforråd.

Inden for de nordiske sprog er talt færøsk imidlertid noget helt for sig med lydlig ejendommeligheder som man ikke finder andre steder inden for sproggruppen. Man fornemmer det fuldt ud når man er blevet fortrolig med forholdet mellem skrift og lyd og har levet sig ind i talesproget med dets tonegange, mylderet af diftonger, de ofte overraskende konsonantkombinationer og den ikke mindre overraskende udtale af retskrivningens *ð* og *g* (fænomener som her kan illustreres med retskrivning og udtale af en lille håndfuld ærke-vestnordiske, færøske ord: *oyggjarskeggi* [áiggjasjeggji] 'øbo', *útróður* [yutráuður] 'bådfiskeri', *lágborðaður* [láabooraður] 'lavtflydende (båd)', *stýrimaður* [stuyrimæaður] 'styrmand', *raskt* [rakst] 'kækt', *sjógvurin* [sjægúvurin] 'havet', *streymbára* [stræimbåara] 'strøg hvor der er stærk strøm' og *útsynningur* [yssiningur] 'sydvestvind'). Det kan virke svært at forstå at nogen har kunnet benævne dette sprog »en dansk dialekt«.

Er man selv blevet vant til at tale færøsk, fornemmer man samtidig at der er noget mærkelig hjemligt over sproget, også selv om man måske kommer med en ikke-færøsk baggrund. Der er danskere som gennem giftermål eller på anden måde er blevet bosiddende på øerne, som føler sig tilpas i det sproglige miljø, som udmærket forstår færøsk og som selv kan gøre sig forståelige på noget der i hvert fald ikke er dansk, omend man som ikke-indfødt kan have svært ved at lære at tale sproget uden fejl.

Men færøsk er som sprog en mærkelig størrelse; man kan med god ret

Jørgen Rischel

sige at dette sprog, almuesproget med den gamle visetradition, er det mærkeligste skud på den vestnordiske stamme. Det er et sprog som man livet igennem til stadighed kan fængsles af, både som det bruges i daglig tale, i fortællinger og i poesi. Netop fordi det igennem århundreder har tilpasset sig brugen som hjemme-talesprog, samtidig med at dette skriftløse sprog bevarede et stærkt norrønt præg, indeholder oplevelsen af det momenter af både fortrolighed og mystik.

Færingerne har da også haft det så godt med deres daglige talesprog at de stille og roligt har bevaret det gennem alle ydre besværligheder lige til sprogrejsningens tid og tværs igennem den. I dag tales det færøske sprog som en selvfølge overalt på øerne. Der vil også blive talt færøsk i næste årtusind.